

2. Марченко Т.М. Козаки-Мамай. – Київ; Опішне, 1991.
3. Шокало О. Козак Мамай образ українського лицаря // Український світ. – 1996. – №№ 1,3.
4. Білецький П.О. «Козак Мамай» – українська народна картина. – Львів, 1960.
5. Марченко Т.М. Народні картини // Пам'ятки України. – 1991. – № 4.
6. Иванов Ю.М. Йога и здоровье. Практическое руководство. – М., 1993.
7. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну. – К., 1992.
8. Прозоров Л.Р. Внешность князя Святослава Игоревича как этноопределяющий признак. <http://www.kurgan.kiev.ua/ozar2.htm>
9. Грушевський М.С. Нинішні носителі билинної традиції та її походження. // <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush404.htm>
10. Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993.
11. Клос А.І. Етимологія концепту «козак» у контексті питання виникнення та формування козацтва // Всеукраїнська науково-практична конференція «Нікопольський регіон – центр запорозького козацтва у XVII – XVIII ст.». Матеріали конференції. – Нікополь, 2006.
12. Бгавад-Гіта, як вона є. Бхактиведанта бук траст.
13. Шемшук В. Русско-борейский пантеон. Боги народов Евразийского континента. – Пермь, 1996.
14. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Новая хронология Руси. – М., 1998.
15. Лясота Е. Щоденник // Жовтень. – 1984. – № 10.
16. Эварницкий Д. Топографический очерк Запорожья // Киевская старина. – 1884. – №5.
17. Каталог річок України. – К., 1957.
18. Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2001.
19. Шилов Ю.А. Космические тайны курганов. – М., 1990.
20. Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994.
21. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. – М., 1989.
22. Білик І.І. Меч Арея. Аксиоми недоведених традицій. – К., 1990.
23. Мискин Р.В. Предания о запорожских характерниках // http://www.buza.ru/text.php?cat_id=11&text_id=22&page=5
24. Ляшко С.Н., Попандопуло З.Х., Дровосекова О.В. Курганные могильники Днепровского Надпорожья (Ясиноватое, Днепровка, Петро-Михайловка). – Запорожье, 2004.

Summary

The given research aims to reveal the problem, to analyze the system of archetypes directed to forming necessary personality features of the warrior and his military preparation in national image-creating and monumental folk art. The research encompasses definite time spans, which gives a possibility to see the stated archetypes not as sudden temporal phenomena but as an ancient succession system. A wide spreading of the given archetypes among our people shows that they are demanded and significant. That's why to consider this question is an important part in the process of widening knowledge concerning a historic image of the national warrior.

В. Г. Космина

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОГО ФАКТУ В КЛАСИЧНІЙ, НЕКЛАСИЧНІЙ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ НАУЦІ

В останні три десятиліття відбуваються радикальні зміни в підвалинах усього наукового знання. Ці зміни характеризують як “четверту глобальну наукову революцію, в ході якої народжується нова постнекласична наука” [1, с.626]. Набувають нового змісту всі основні категорії наукового пізнання: теорія, метод, пояснення, обґрунтування, а особливо його базовий компонент – факт. В різні періоди історії науки трактування факту було неоднаковим. У класичній науці (XVII–XIX ст.) він вважався висхідною повторюваною одиницею (“атомом”) наукових досліджень, що об’єктивно відображає реальність, якщо може бути підтверджена дослідом. Некласична наука (XX ст.) констатує залежність його значень у складних і “неочевидних” системах (наприклад, у квантовій механіці) від умов, засобів та теоретичного обґрунтування самих дослідів, а тому для підтвердження свого наукового статусу він потребує додаткового визнання відповідною науковою спільнотою. Сучасна постнекласична наука розглядає факт як елемент надскладної, здатної до самоорганізації системи взаємозв’язків, до якої включена й людина, а отже, в оцінці факту до попередніх характеристик додає ще й цільові установки суб’єкта, обумовленість і обмеженість останніх станом самої розумової сфери (ноосфери) та культурними змістом епохи [2].

У наявності такої узгодженості науки і культури, принаймні в межах Західної цивілізації, можна переконатися, якщо ретроспективно звернутися до специфіки культурних систем у відповідні історичні періоди. Очевидним корелятом тут виступатиме стиль культури, що охоплює й науковий та філософсько-науковий стиль мислення. Отже, в XIX ст. стиль мислення класичної науки, що набула в

цей час позитивістського забарвлення, цілком відповідав романтичному стилю культури, відзначеному прагненням митців, літераторів, мислителів, учених особисто долучитися до духовного творення світу (нав'язуючи йому себе в ролі “деміурга”, що в середньовіччі визнавалася лише за Богом), а в процесі цієї творчості – до осягнення його об'єктивного змісту. На зламі XIX–XX ст., коли були усвідомлені не піддатливі змінам і достатньому раціональному осягненню реалії усталеного й організованого індустріального суспільства, а в науках – лише відносна спроможність старих і нових наукових теорій, на зміну романтизмові прийшов модернізм, що через експерименти з зовнішніми стилевими формами намагався таки забезпечити внутрішню свободу особистості. Нарешті, сучасна культура постмодернізму характеризується втратою єдиного стилю, й індивід ідентифікує себе головним чином завдяки міжсуб'єктній комунікації з іншими індивідами. Тепер він мусить орієнтуватися в різноманітні культурних смислоформ для вибору стилізацій власного життя й діяльності та розуміння відповідних стилізацій у інших індивідів [3, с.92–130].

Як бачимо, зміни в науці відбуваються не самі по собі, а є складовою частиною історичних змін у суспільстві, котрі, зі свого боку, становлять об'єкт вивчення (той таки “факт”) для історичної науки. А це означає, що й осягнути глибокі суспільні зрушення, особливо останнього періоду, без оновлення методологічного арсеналу історичної науки відповідно до вимог постнекласичної доби практично неможливо. Г.В.Касьянов справедливо зауважує, що недавні події і явища “не структуруються в ієрархічні пізнавальні схеми, вироблені понад сто років тому”, і додає: “Історики звикли до лінійної картини світу, тому дискретність, нерівномірність, багатомірність і амбівалентність процесів та явищ сучасної історії являють собою чи не найсерйозніший інтелектуальний виклик (утім, це твердження буде справедливим до будь-якої історії лише з тією відмінністю, що для сучасної воно є майже абсолютним)” [4, с.5].

Думається, однак, що природа цієї “неприспосованості” подій, явищ і процесів, тобто історичних фактів, до традиційних тлумачень історичного факту криється не в незавершеності процесів у сучасному суспільстві чи їх “історичній різночасності”, а в самих цих тлумаченнях, які й зумовлювали колишню “лінійну картину світу”. Тож для подолання вказаних методологічних труднощів необхідно простежити еволюцію трактовок історичного факту в попередні класичний і некласичний періоди в науці, з'ясувати їхні іманентні суперечності та виявити можливості нової інтерпретації історичного факту згідно з потребами сучасної науки. Ці проблеми не здобули необхідного висвітлення в науковій літературі. Тому спроба їхнього розгляду буде здійснена в цій статті.

Відразу ж зазначимо, що наведені на початку статті зміни в тлумаченні факту проявилися головним чином у природничих науках. А в науках соціально-гуманітарних, особливо в історії, ситуація поставала набагато складнішою. Говорячи про специфіку історії, зазвичай указують на те, що чим далі вглиб історії, тим менше збереглося історичних джерел, або що неможливі прямі експерименти для перевірки тих чи тих емпіричних даних. Але чи не найголовніша її особливість полягає в тому, що замість звичної для природознавства однозначної схеми встановлення факту по лінії суб'єкт – об'єкт, історична наука традиційно мала справу з принципово іншою схемою: суб'єкт (історик) – суб'єкт/об'єкт (автор джерела/джерело) – суб'єкт/об'єкт (свідомість людини/дія людини в історії). А це вже зумовлювало неоднозначність у визначенні самого об'єкта дослідження. В залежності від обраної стратегії акцент робився або на “об'єктивних”, незалежних від людської свідомості, аспектах фактів, що мало зблизити історію з природничими науками, або на “суб'єктивних”, прямо пов'язаних зі свідомістю, що, відповідно, віддаляло її від цих наук. Проблема суб'єкт-об'єктної дихотомії, дуже непростя, як бачимо сьогодні, навіть для природничих наук, спричинила запеклі дискусії відносно наукового статусу історії, що не припиняються й по цей день.

Цю проблему історичного факту іменують ще проблемою антиномії суб'єктивного й об'єктивного або “суб'єкт-об'єктної кореляції” [5, с.40]. Вчені в різні періоди розвитку науки пробували розв'язувати її в різні способи, інколи навіть поєднуючи деякі методологічні засоби, що теоретично можуть бути віднесені до класичної, некласичної та постнекласичної раціональності. В добу класичної науки переважали критерії науковості, визначені ще в XVII ст. Р.Декартом: визнавати за істинне лише очевидне, ділити розглядуваний об'єкт “на стільки частин, скільки можливо і потрібно” для кращого розв'язання проблеми, починати “з предметів найпростіших і легко пізнаваних і сходити поволі, мов по сходинках, до пізнання найскладніших” і, нарешті, “робити скрізь переліки настільки повні й огляди настільки всеохоплюючі, щоб бути впевненим, що ніщо не пропущено” [6, с.32–34]. Тож у XIX ст. в історіографії майже безроздільно панували школи німецького історизму (Л. фон Ранке та його послідовники) та англо-французького позитивізму, що орієнтувалися на ці критерії й методи, вже реалізовані в природничих науках. Вони прагнули до виявлення у факті дійсності та джерелі об'єктивного (тобто позитивного – наочного й “легко пізнаваного”) змісту при одночасному елімінуванні суб'єктивності самого історика. Проте і в термінології, і в доборі та послідовному “зв'язуванні” фактів як “атомів історії” дослідники свідомо чи несвідомо відображали панівні в європейському суспільстві філософські погляди, культурні й політичні ідеали (зазвичай романтично-ліберального змісту). Та й самі методологи позитивізму О.Конт і Дж.Ст.Міль, по суті, в некласичному дусі визнавали роль теорії (звісно, власної) і в спостереженні за фактами, і в дедукуванні висновків із їх аналізу (зворотньо-дедуктивний метод) [Див.: 7, с.4; 8, с.739–750].

Водночас інші школи, переважно філософсько-історичні, що значно посилилися наприкінці XIX ст., зробили наголос на суб'єктивному боці дослідження факту по лінії історик-джерело-подія, перетворюючи її на схему: свідомість історика – свідомість людини в історії – об'єктивний факт, як

начебто єдино прийнятну для гуманітарних наук. Відтак суть історичного пізнання вбачали в тому, що “життя пізнає життя”, “дух пізнає дух”, “свідомість пізнає свідомість” (філософія життя, зокрема, В.Дільтей, Г.Зіммель, О.Шпенглер). Найбільш логічною виглядала формула неокантіанців В.Віндельбанда та Г.Ріккєрта “культура пізнає культуру”, яка обґрунтовувала можливість герменевтичного трактування істориком людини минулого через прихильність їх обох до універсальних цінностей культури. Цей епістемологічний монізм (розум пізнає розум) вони вважали запорукою достовірності результатів дослідження, а отже й об’єктивності самої історії як науки [9, с.220–254]. Проте така спрямованість розуму (в тій чи іншій формі) до самого себе перетворювала історичні факти лише на ілюстрації до власне розумових “вправ”, які могли бути цілком замінені “фактами” з творів літератури чи мистецтва. Саме вивчення історичних фактів ставало необов’язковим.

Таким чином, вже в XIX ст. історична наука розкололася на дві протилежні течії: позитивістську й неокантіанську. Втім, для численних емпіричних досліджень, присвячених конкретним подіям чи явищам, це не мало вирішального значення, хіба що в першій половині XX ст. в описах фактів більше проявлявся акцент позитивістський, об’єктивістський, а в другій – неокантіанський, ціннісний. Проблема суб’єкт-об’єктної дихотомії факту ставала досить відчутною в дослідженнях об’ємних, багатопланових, узагальнюючих. У XX ст., коли вона по своєму виявила себе й у фізиці, що, власне, дало старт розвитку неklasичної науки, історики долучилися до пошуку способів з’єднання суб’єктивного й об’єктивного в історичному факті. Однак і тут на перший план у них неминуче виходило то одне, то інше.

У молодій американській історіографії швидко набирала силу прагматизм, або презентизм (К.Беккер, Ч.Бірд та ін.), який підкреслював суб’єктивність, в певному сенсі штучність сконструйованого істориком факту, повну його залежність від уявлень і потреб сьогодення [10, с.72]. Прагматизм, що через свій релятивізм і суб’єктивізм поставав крайнім проявом неокантіанства, у Європі здобув певне філософське обґрунтування в працях неогегельянців – англійця Р.Дж. Колінґвуда та італійця Б.Кроче, а на практиці активно застосовувався в різних формах “національних” історій та “партійності” історії.

Урівноважити в історичному факті суб’єктивне й об’єктивне спробували французькі історики Школи “Анналів” (Л.Февр, М.Блок). Не заперечуючи процедури конструювання істориком фактів, вони вважали можливим науковий, об’єктивний аналіз суб’єктивного в самій історії. Повністю в душі неklasичної науки вони розробляли методологію непрямого вивчення джерел, їхнього “розпитування” не стільки про події, скільки про мову, культуру, менталітет, психологію людей історичної доби. Дороговказом для них слугували методологічні вимоги французького соціолога Е.Дюркгейма “розглядати соціальні факти як речі”, а колективні уявлення – як об’єктивну основу соціальних зв’язків [11, с.18–40]. На цьому ґрунті історики намагалися з’єднати позитивізм і герменевтику неокантіанського стибу шляхом своєрідного синтезу в історичних фактах об’єктивного (подій) та суб’єктивного (свідомості, ментальності). Предмет історії “в точному й кінцевому сенсі – це свідомість людей”, – писав М.Блок [12, с.86]. Ці нові підходи суттєво просунали методику дослідження фактів, але з часом фактичне отождолення психічних і соціальних структур в історії та явна недооцінка суб’єктивності історика в їх моделюванні призвели до гіпостазування подібних моделей у структуралізмі (К.Леві-Строс) та структурній історії (Ф.Бродель, П.Шоню та ін.), що так чи інакше скеровувало історіографію на “ходіння по колу” – на вивчення структур, постульованих самими теоріями.

Прямим же спадкоємцем класичного позитивізму виступив у XX ст. неопозитивізм, який хоч і брав до уваги роль суб’єктивного і в історичних фактах, і в історичному дослідженні, проте намагався за будь-яку ціну звести цю роль до мінімуму, аби зберегти об’єктивність науки. Він висував такі принципи досліджень: натуралізм, сцієнтизм, верифікацію, квантифікацію, методологічний об’єктивізм (усунення ідеології й оціночних суджень), а у вивченні суб’єктивних аспектів людських дій – біхевіоризм, тобто аналіз не свідомості, а винятково – відкритих вчинків і поведінки [13, с.11]. Так, К.Г.Гемпель заперечував принципову відмінність природничих наук та історії, а наукове пояснення її фактів, встановлення причинно-наслідкових зв’язків між ними вбачав у їхньому підведенні під “загальні закони”, або ж “універсальні гіпотези” ймовірнісного характеру [14].

Радянські історики, що з 1960-х років активно включилися в розробку методологічних проблем, звичайно звинувачували західних авторів або в “об’єктивізмі”, або в “суб’єктивному ідеалізмі”. Власні ж їхні трактовки історичного факту наближалися до позитивістських. Предметом дослідження, майже по-картезіанськи, проголошувалася об’єктивна минула дійсність, “яка начебто розпадається в наших очах на окремі факти того чи іншого характеру” [15, с.108]. Об’єктивним фактом, що існує поза свідомістю історика, поставав і весь історичний процес [16, с.205]. Суб’єктивність в історії (“факт свідомості”) якщо й визнавалася, то тільки як другорядне “відображення об’єктивного”. Проте вже в 1980-ті роки історики нерідко погоджувалися з суб’єктивністю джерел та з “двічі суб’єктивізованим” відображенням минулого в науково-історичному факті (І.Д.Ковальченко) [17, с.143]. М.А.Барг відзначав, що “науково-історичний факт – це концептуалізований факт, тобто висвітлений зсередини історичною теорією” [18, с.162]. Але ж єдиною “науковою” теорією (“єдино вірним вченням”) в СРСР визнавалася лише марксистська формаційна теорія історичного процесу. Тому й стверджувалося: “Історичний факт набуває наукового значення тоді, коли він оцінюється з позицій учення про формації, коли виявляється його місце в процесі розвитку і зміни формацій, а це місце, в свою чергу, визначається його класовою природою” [19, с.164]. Якщо ж врахувати, що на рівні функціонування й розвитку

суспільства історичним фактам приписувалася іманентна повторюваність і закономірність, то й наукову цінність мали тільки ті факти, що могли підтвердити “закономірність просування людства до комунізму”, а значить – “історичну закономірність” правлячого комуністичного режиму. Як пише І.М.Іонов, “у Радянському Союзі репресивна сила історичного факту була відмінно усвідомлена й використовувалась для керування процесами соціалізації й еволюції суспільної свідомості” [20, с.62].

Щоправда, дещо інакше розставляли акценти фахівці з історії культури, котрі розглядали історичний факт як елемент діалогу культур. Так, В.С.Біблер у (ре-)конструюванні факту вбачав збагачення сучасної істориків дійсності фрагментами дійсності минулої [21, с.97–101]. А близький за своєю творчістю до Школи “Анналів” А.Я.Гуревич трактував суб’єктивні аспекти джерел як сприятливу можливість виявити внутрішню логіку фактів та зв’язків між ними, а відтак відтворити широку картину минулого [10, с.79–87]. Однак ці погляди не справили помітного впливу на радянську історіографію.

Отже, в ХХ ст. жодній із методологічних течій в історичній науці не вдалося розв’язати головну й досить запутану проблему – суб’єкт-об’єктної дихотомії історичного факту. Одні шукали вихід в “об’єктивності” “єдино вірної” теорії (марксизм) чи самої сучасності (презентизм). Інші пробували суб’єктивні колективні уявлення розглядати “як об’єктивне” (Е.Дюркгейм і Школа “Анналів”). Але “обхідні маневри”, до яких вони вдавалися, бажаного успіху не приносили. Боротьба між різними школами й теоріями без очевидних шансів на перемогу котроїсь із них лише посилювала скептицизм стосовно спроможності цієї галузі наукового знання так же глибоко дослідити свій об’єкт, як це роблять інші науки, а значить – і науковості історії взагалі.

Між тим, методологічні труднощі історичної науки не обмежувалися суб’єкт-об’єктивним протиріччям в історичному факті. Цій категорії властива ще й внутрішня логічна суперечливість. Поняття “історичний” вказує на змінність, плинність, що цілком узгоджується з гераклітовою характеристикою реальності: “все тече, все змінюється”. Ознаки плинності містять і поняття “по-дія”, “про-цес”, “яви-ще”, якими зазвичай позначають прояви реальності і які наука підводить під свою універсальну категорію “факт”. Але ж зміст цього поняття (лат. *factum* – зроблене) вказує на інше – завершеність чогось, закінчення, результат. Цим поняттям ми по суті “зупиняємо” плинність “історичного”, вириваємо з нього ту чи ту ланку (подію, явище, процес) й починаємо аналізувати її вже як щось окреме, статне; і вже “заднім числом” шукаємо йому зовні “історичне”, але цілком зрозуміле для нас пояснення: зв’язки, причини, наслідки тощо, для чого апелюємо до якоїсь “підходящої”, логічно побудованої теорії, або ж до власного життєвого досвіду чи й просто здорового глузду.

Отже, невідворотність здійснюваної нами суб’єктивізації закладена вже в саму категорію “історичний факт” (як, до певної міри, й у “факти” інших галузей науки), як би ми не були впевнені в “об’єктивності” факту. При цьому “теоретичне” втручання у факти, а значить спотворення процесуальності реальної історії відбувається неодноразово. Адже певними людьми відповідно до певних їхніх теорій (уявлень): а) фіксувалися й інтерпретувалися в джерелах лише деякі події, б) дбайливо зберігалися лише деякі джерела, в) із них дослідниками відбиралися деякі факти як цінні, г) цим фактам підшукувалося деяке теоретичне пояснення. Між тим, К.Поппер ще в 1945 р. вказував на циклічний характер подібних інтерпретаційних теорій, що не піддаються перевірці через брак необхідного фактичного матеріалу. Услід за конвенціоналістом А.Еддінгтоном британський філософ визнавав, що в історичних теоріях “ми опиняємося в погоні за власним хвостом”, оскільки можемо здобути з нашого практичного досвіду лише те, що самі ж вклали в нього у формі теорій [22, с.281, 288]. Тому всі історичні теорії, всі “точки зору”, включно з підкреслено “об’єктивістськими” підходами позитивістів, він вважав рівними між собою в їхній довільності й неспроможності перевірити самих себе [23, с.174]. “Загальні закони” К.Г.Гемпеля він розглядав як “тривіальні”, що стосуються тільки окремих сторін фактів і мало зарадять історіографії, зайнятій переважно вивченням індивідуального в історії.

З попередньою обставиною пов’язана ще одна проблема історичних фактів – їх узвичаєна “неоднорідність”, “неоднорядковість”. Колись єдина аморфна наука про минуле (“наука пам’яті” в концепті Ф.Бекона [24, с.149–150]), історія поступила першістю в теоретичному й методологічному опрацюванні окремих груп фактів суспільного життя низці нових наук – економіці, політології, соціології, психології тощо, які почали виокремлювати й аналізувати ці факти минулого відповідно до власних спеціальних теорій. Але ж “на відміну від інших суспільних наук, що спеціалізуються на вивченні якоїсь однієї частини однієї соціальної реальності (даного суспільства), історія вивчає практично всі елементи всіх відомих минулих соціальних реальностей” [25, с.332–333]. Тож тепер вона опинилася в значній методологічній залежності від інструментарію інших наук та їхніх “історичних підсистем”, логічно й несуперечливо сумістити які практично неможливо. Особливо це дається взнаки при створенні широких, узагальнюючих картин минулого. Звичною стала рубрикація, тобто фактичний поділ минулого на окремі історії – політичну, економічну, соціетальну, “культурну”... Цілісний же розгляд (огляд) всесвітньої історії взяла на себе філософія історії, яка сама фактів не відкриває, а на основі зіставлення елементів уже відкритих фактів пробує осягнути сенс історії людства чи окремих його частин. Тут історична наука потрапляє в методологічну залежність уже від тієї чи тієї філософської концепції, яка й формує для неї “бачення” історичних фактів.

Особливо рельєфно це відбилося на цивілізаційному аналізі історії, який за своєю природою спрямований на цілісне осягнення суспільного життя з усіма його “об’єктивними” і “суб’єктивними” чинниками. Сама очевидність специфіки культур та розвитку різних культурно-історичних регіонів

вимагала шукати проявів цієї специфіки уже в елементарних історичних фактах. Але методики такого пошуку в арсеналі історичної науки не було, тому звичним стало звернення до метафізичних понять. Одним із них стала метафора “організму”, яка начебто “пояснювала” просторово-часовий зв’язок фактів та суттєві відмінності між локальними цивілізаціями. У теорії цивілізацій М.Я.Данилевського організм мав переважно позитивістське забарвлення з деякими домішками консервативного романтизму. У теорії “високих культур” О.Шпенглера він впливав із логіки філософії життя. Окремі ознаки організму містила й теорія цивілізацій А.Дж.Тойнбі. При цьому аналогія з організмом жодним чином не виводилася з конкретних фактів, а нав’язувалася їм зовні, що, звісно, підірвало довіру й до самих теорій [26]. Характерною, однак, була позиція Спостерігача за історією, до якої ці мислителі прагнули долучитися. Це була позиція... Бога. М.Я.Данилевський у пояснюваній ним історії знаходив “план світодержавного Промислу” [27, с.312]. О.Шпенглер не приховував свого наміру “озирнути весь феномен історичного людства оком Бога” [28, с.148–149]. А.Тойнбі проголошував найвищим смыслом творчості історика “пошук Бога, що діє в Історії” [29, с.122].

Така позиція спостереження за історією людства дозволяла описувати її начебто відсторонено, з відстані не так сучасності, як майбутнього, тобто з точки зору перспективи, уявлюваного “кінцевого пункту” розвитку. Цим історії надавався той чи той смисл. Власне, так будувалися й інші універсальні макроісторичні теорії, тільки місце Бога як трансцендентального означуваного могли посідати Прафеномен культури, Закон зміни формацій, Прогрес тощо. При цьому одні й ті ж емпіричні факти використовувалися для обґрунтування різних, часом протилежних за змістом теорій всесвітньої історії.

Всі ці глибинні проблеми впливали на поверхню в 1970–1980-ті роки, коли в культурі запаував постмодернізм, підтриманий потужними філософськими течіями постструктуралізму й деконструктивізму [Див.: 30]. Постструктуралісти (Ж.-Ф.Ліотар, Ж.Делез, М.Фуко та ін.) розвинули дуже впливовий в соціально-гуманітарному пізнанні 1950–1960-х років структуралізм, показавши, що, по-перше, проголошення ним статичних суспільних структур (в т.ч. цивілізаційних) суперечить реальній процесуальності історії, зумовленій неструктурними елементами – подією, випадком, свободою, владними інтенціями тощо, а по-друге, що філософські, історичні, наукові теорії є, передусім, відображенням структур мови і мислення (мовних практик, епістем, за М.Фуко) певної культурно-історичної доби. Деконструктивізм (Ж.Дерріда, Д.Ла Карпа та ін.) через аналіз текстових структур великих теорій нового часу розкрив їхню спрямованість на означення якоїсь метафізичної, якщо не містичної, ідеї – трансцендентального означуваного, яке саме по собі нічого реального не означає, але за текстом має сприйматися як щось визначальне, абсолютно істинне. Цей “лінгвістичний поворот” захопив і власне історіографію (Х.Уайт [31], Р.Барт, Ф.Анкерсміт), де семіотичний аналіз текстів демонстрував безпосередній вплив мовних структур на конструювання вченими науково-історичних фактів, зв’язків між ними і взагалі всього викладу історичного матеріалу [9, с.284–294].

Постмодерністський виклик посяв недовіру до головного творчого надбання модерну (тобто, культури нового часу) – “метанаративів”, великих базових ідей (теорій) філософського, історичного, соціологічного, політологічного спрямування, пояснювальних систем, що були породжені Просвітництвом і впродовж останніх двох століть живили універсальні проекти всесвітньої історії та відповідний поняттєвий апарат у всій культурі [32, с.28–157; 33, с.151–276]. Криза найвпливовіших серед цих метанаративів – лібералізму (демократизму) і марксизму, посилена наприкінці ХХ ст. падінням комуністичних режимів у Східній Європі та процесами стрімкої глобалізації, змусила заговорити про кризу зорієнтованих на них історичної та інших соціально-гуманітарних наук [Див.: 34; 35; 36; 37].

Отже, якщо класична наука проблематизувала об’єкт вивчення (для історіографії – це історичний факт), некласична наука – прилади й умови його дослідження (історичне джерело), то тепер проблематизованим виявився сам суб’єкт – учений (історик), вірніше, його своєрідна “суб’єкт-об’єктність”, причому не в аспекті суб’єктності (вона й раніше не ставилася під сумнів, навіть абсолютизувалася як уособлення Розуму), а навпаки – з точки зору його “об’єктності”, породження його прагнень, розуму, стилю мислення тощо об’єктивними мовними структурами (практиками), тобто культурою, суспільством. Метанаративи виявилися для культури не одкровенням Об’єктивної Істини, хоча б частковим, а продуктом самої культури, навіть якщо їм і властива істинність. Коло замкнулося. Постмодернізм указав на нього, але своїми деконструктивістськими засобами виходу з нього запропонувати не міг.

Проте він вплинув на філософію науки й актуалізував ті напрями в природничих науках, які ставили під сумнів лінійність, універсальність і стабільність природних процесів. Це дало поштовх утвердженню постнекласичної парадигми в науці. Її загальнометодологічне підмур’я становить синергетика (І.Пригожин, Г.Гакен, Е.Янч та ін.), яка вивчає нелінійні висококомплексні системи, що характеризуються саморозвитком, самоорганізацією, синхронізмом і незворотною зміною тощо. Ці всеохоплюючі системи (особливо біосфера, ноосфера, метagalactica, цивілізація) включають у себе й людину, а тому не допускають для науки й науковця позиції “зовнішнього спостерігача”, як це було в класичній та некласичній науці, залишаючи їм місце тільки для “внутрісистемного діалогу” з досліджуваними явищами. Показовим є підзаголовок однієї з ключових праць у теорії синергетики (1979): “Новий діалог людини з природою” [38]. Осмислення синергетичних процесів у природі показало їхню схожість із процесами в суспільстві [38, с. 275–276], а саме з тими, на які звернув увагу постмодернізм і які раніше відстоювалися описовою неокантіанською історіографією: принциповою незворотною й неперотністю системних змін. На думку І.Пригожина, категорії нестабільності,

непередбачуваності, часу як сутнісної перемінної мають бути однаково притаманними соціальним і природничим наукам. Тепер і природничі науки стають наративними, описовими, зближуючись із соціальними науками і навіть історією [39].

Це стало новим викликом для самої історичної науки. З XIX ст. історіографія, в тій мірі, в якій вона претендувала на статус науки, марно намагалася перейняти у природничих наук уявлення про факт, закони, методи досліджень. А тепер, коли й об'єкт природознавства став так чи так "історичним", вона мусить відгукнутись на новий виклик пошуком методів дослідження вже "історичності" самої історії й подолати, нарешті, виниклий ще в XIX ст. розкол історіографії на дві течії: номотетичну (пошук "законів історії") та ідіографічну (опис індивідуального в історії). Однак це виявилось нелегким завданням.

Загалом намітилося декілька нових методологічних напрямів в історіографії. Частина дослідників у відповідь на постмодерністську критику взагалі відмовилась від "великого наративу" і зайнялась "малим наративом", а по суті, ідіографізмом – мікроісторією, частковою історією [Див., наприклад: 40]. Здійснюються й спроби прямо застосувати в дослідженні історії міждисциплінарну синергетичну парадигму: або для пояснення історичних змін у термінах синергетики [41]; або для логіко-математичного моделювання історичних явищ [42]; або для моделювання глобальних тенденцій світової історії [43]. Інші дослідники відкидають і постмодернізм і синергетику, але наполягають на міждисциплінарності історичних досліджень на базі кліометрії [5; 44]. Дехто з українських філософів взагалі виступає за "математизацію досліджень з історії в цілому" [45, с.22–33]. Утім, шанси на таку "математизацію" доволі примарні. За визнанням відомого кліометриста Л.І.Бородкіна, "історики вивчають, як ішов історичний процес у реальності, а кліометристи моделюють те, як він *міг би* розвиватися" [46, с.112].

Отже, й нові течії в історичній науці не змінили її загального стану, через що й не припиняються розмови про її кризу. Головна ж причина полягає в тому, що при всіх новаціях зберігалось традиційне тлумачення історичного факту з усіма його внутрішніми суперечностями, включаючи суб'єкт-об'єктну дихотомію. Питання про історичний факт, колись охарактеризоване А.Я.Гуревичем як "проклята" проблема історичного пізнання, "нерозв'язна для поколінь істориків" [10, с.88], по суті таким же й залишилося. Воно лише ускладнилося тим, що, з погляду постнекласичної науки, переосмислення вимагає вже не тільки "об'єкт" історичних студій, а й їхній "суб'єкт", тобто історична наука, котра сама виступає історичним фактом в житті суспільства (цивілізації), принаймні, впродовж останніх півтора – двох століть.

І все таки перспективи для розв'язання цієї й ряду інших методологічних проблем історичного пізнання постнекласична наука відкриває. Але не в межах власне синергетичної парадигми, застосування якої чреватє підміною фактів математичними формулами, а на ґрунті доволі узгодженої з нею новітньої соціологічної системної теорії відомого німецького соціолога Нікласа Лумана (1927–1998). Цю теорію в узагальненій формі вчений виклав у книзі "Суспільство суспільства" [47], всі 5 глав якої ("Суспільство як соціальна система", "Медіа комунікації", "Еволюція", "Диференціація" та "Самоописи") нещодавно були видані окремими томами й російською мовою.

Німецькому вченому вдалося органічно з'єднати елементи низки вже відомих і новітніх теорій із різних галузей наукового знання у фундаментальній постнекласичній концепції суспільства. Зокрема, його теорія впроваджує в аналіз розвитку суспільства методологічні здобутки синергетичної теорії І.Пригожина, теорії кібернетики другого порядку австрійсько-американського фізика Г. фон Ферстера, теорії автопоетичних (самотворчих) систем чилійського нейрофізіолога У.Матурані. Водночас помітно модифікує теорію соціальної дії Т.Парсона та теорію комунікативної дії Ю.Габермаса. Результатом же стає цілком оригінальна теорія суспільства як автопоетичної, операційно замкнutoї системи комунікацій.

Міждисциплінарний характер цієї теорії і відповідне застосування термінології з наведених концепцій, звісно, ускладнюють її сприйняття навіть соціологами, не говорячи вже про істориків. Але до неї варто призвичаїтись, виходячи з її багатообіцяючих можливостей, передусім, з її спрямованості на той "абсолютно новий, чародійний інтелектуальний розвиток, котрий уперше зробив можливим підрив старого протиставлення наук про природу і наук про дух, або "hard science" і "humanities", або ж предметних галузей, даних у формі законів і в формі текстів (герменевтично)" [48, с.63]. Її складовими частинами є всебічно обґрунтовані концепції комунікативної системи суспільства, системної еволюції суспільства та системної диференціації суспільства. Ця теорія не тільки враховує всі вимоги синергетики (а значить – і претензії постмодерністської критики до соціально-гуманітарних наук), а й дозволяє розв'язати вже зазначені нами проблеми історичного факту: суб'єкт-об'єктної дихотомії факту, фактологічного й теоретичного опису процесуальності історії, її системної єдності та цивілізаційного розмаїття.

У чому принципова новизна системної теорії Н.Лумана в аналізі історичної реальності? Він методологічно відкидає погляди традиційної системології, що, мовляв, існує єдина система, яка складається з підсистем та їх елементів (наприклад, у Всесвіті: Мегасвіт–Макросвіти–Мікросвіти [49, с.26], або в системі суспільства: люди–їх соціальна діяльність–їх зв'язки та відносини [50, с.21]), котрі виконують у ній призначені їм функції. Він виходить із того, що в реальності ми маємо справу з різними системами, які функціонують за власними природою та логікою й у кращому разі можуть тільки взаємодіяти з деякими іншими системами, та й то за умови, що з ними вони "структурно зчеплені". Тому суспільство – це одна система, а кожна конкретна людина – зовсім інша, вірніше,

сукупність інших систем: психічної, свідомості, нервової, фізіологічної тощо. Тому суспільство складається не з людей, а з інших першоелементів – комунікацій (між людьми, звісно) та їхніх з'єднань у певні підсистеми.

Таким чином, питання суб'єкт-об'єктної дихотомії факту в ланках – подія-джерело-історик – Н.Луман вирішує в той спосіб, що “виводить” суб'єктивне – людину з її свідомістю – за межі суспільства [48, с.26]. Залишаються лише комунікації, які й становлять справжню, фактичну, “тканину” суспільства, котра й виступає предметом наукового вивчення. Елементарна комунікація (від лат. *communis* – роблю спільним, зв'язую, спілкуюся) є завершеним смисловим актом соціальної взаємодії. Вона складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: факту повідомлення, наявної в ньому потенційної інформації та розуміння останньої адресатом. При цьому луманівське трактування комунікації теж має свої особливості. Адресат у ній не є пасивним одержувачем інформації, як це випливає з більшості теорій інформації, а самостійно здобуває її, на свій лад вирізняючи її в повідомленні, надаючи значення (смыслу) чи їй самій, чи повідомленню, наприклад, його формі. У цьому й полягає розуміння комунікації адресатом, і саме з тим чи тим розумінням її (незалежно від того, вірно чи не вірно зрозумів адресат те, що хотів повідомити адресант) завершується окрема операція комунікації, а через неминучу неповноту інформації відбувається нова і комунікаційний процес продовжується.

При очевидному незбігові своїх систем свідомості, досвіду, інтересів тощо учасники комунікації не змогли б її продовжувати, якби не налаштувалися на саму комунікацію, її власні смисл і логіку. А це вказує на окремий статус системи комунікації, її певну незалежність від індивідуальних систем свідомості, які, за Н.Луманом, є для неї лише “зовнішнім світом”, хай і структурно зчепленим із нею завдяки оперуванню в спільному для них медіумі (середовищі) – смислу і мови. Всі комунікації будуються на основі само-віднесення (само-референції): вони зорієнтовані тільки на самих себе та на попередні комунікації. У цьому й полягає їхній смисл, дотримання якого забезпечує операційну закритість комунікацій. Водночас цей смисл отримує нові відтінки й доповнення, позаяк комунікації містять і “зовнішній бік” – іншо-віднесення (іно-референцію): вони відбуваються з “оглядкою” на зовнішнє середовище системи, з яким здебільшого й пов'язана тематика комунікацій, але яке само-референційний характер комунікацій не змінює [48, с.64-65]. Таким зовнішнім світом комунікації, який вона тематизує, можуть бути і природне середовище, і людські системи свідомості, і сфера божественного, а для комунікацій в підсистемах суспільства – процеси в інших його підсистемах. Н.Луман тому й відкинув парсонівське поняття соціальної дії, що воно “передбачає суб'єкта дії, розмиває кордони між системами комунікацій та їхніми навколишніми світами” [48, с.97].

Якщо в суспільстві не відбувається нічого, крім комунікацій, то під цим кутом зору треба дивитись і на історичні факти (події). Сам соціолог зазначає, що “під комунікацією (як, у вужчому сенсі, і під операцією) розуміється якась подія, що протікає конкретно-історично, а значить, залежить від контексту” [48, 72–73]. Отже, кожна комунікація – це історичний факт, а кожен факт – це комунікація. Оскільки ж результативність факту-комунікації залежить від її розуміння реципієнтом, то будь-яка розмова, вчинок, дія, твір мистецтва, текст (науковий, релігійний, художній), демонстрація переживання (цінностей, любові) та інші вияви людської активності, тобто будь-який факт дійсності є комунікацією, якщо навмисно чи ненавмисно слугує повідомленням для інших людей, тією чи іншою мірою їм зрозумілим. Це змінює методику вивчення фактів. Луман спеціально підкреслює, що “найбільш радикальна перебудова... полягає в переході від міркувань про об'єкти до міркувань про розрізнення” [48, с.63]. “Розрізнення” є змістом самоспостереження, властивого самій комунікації, і зводиться до розпізнавання в ній само-віднесення (повідомлення) та іншо-віднесення (інформації щодо зовнішнього світу).

Проблема, однак, у тому, що це спостереження (здійснюване комунікацією через залучення систем свідомості її учасників) може зосереджуватись або на одному боці форми комунікації, або на іншому, але не може перебувати одночасно і там, і там, а тим більше фіксувати саме їх розрізнення. Тобто, смисл комунікації, належність її до того чи іншого смислового коду в самій комунікації не обговорюється, вона його не демонструє. Проте його може виявити й описати цілеспрямовано здійснюване історичною наукою спостереження за спостереженням, або спостереження другого порядку (це поняття Н.Луман вносить із кібернетики). Мета наукового спостереження, крім емпіричного встановлення факту події, полягає у виявленні смислу останньої. А в цілому ж і факт дійсності є комунікація, і факт-джерело є комунікація, і наукове їх вивчення (так званий науково-історичний факт) теж є комунікація, котру історик у вигляді наукової публікації вносить в підсистему науки і в суспільство. Суть наукового дослідження полягає в тому, що наукова комунікація спостерігає за комунікацією-джерелом, а через неї (головним чином її іншо-віднесення) – за комунікацією-фактом.

Із констатування комунікативних операцій як елементарних історичних фактів – позаяк іншої фактичності в суспільстві немає, а кожна комунікація є насправді “фактом”, тобто зробленим, завершеним – впливає значущий логічний наслідок: система суспільства в кожен даний момент становить послідовність історичних фактів того чи того рівня загальності, так би мовити, “зіткана з фактів”. Із констатування ж історичних фактів як комунікацій – а всі комунікації являють собою мікропроцеси, що невпинно змінюють одні одних і виліваються у всеохоплюючий суспільний макропроцес – впливає не менш важливий висновок: про тотальну процесуальність функціонування суспільної системи і всіх її фактів, процесуальність, котра, однак, є не стихійною й хаотичною, а підпорядкованою певним смисловим лініям комунікацій та їх перехрещенням. Наявність смислових

зв'язків між комунікаціями дозволяє всім людям у суспільстві одночасно і начебто “узгоджено” діяти, тобто вступати у все нові комунікації один з одним.

Це і є автопоезис суспільства, тобто його “самотворення” (грецьке слово *poiēsis* означає – творчість, творення, від цього ж слова – “поезія”): система еволюціонує за рахунок продукування все нових і нових комунікацій, з яких вона надалі й складається і які приєднуються до попередніх комунікацій, перебуваючи з ними в циркулярному зв'язку [48, с.68-69]. Розглядаючи питання еволюції комунікативної системи в площині просторово-часових координат, можна сказати, що у просторі (географічному, соціальному тощо) вона поширюється до тих меж, куди сягають породжені нею комунікації, а історично продовжується доти, доки не припиниться її автопоезис.

В автопоетичній системі смислових комунікацій проявляється не тільки процесуальність кожного історичного факту, а й внутрішній системний зв'язок фактів, позаяк “події утворюють структури, а структури спрямовують події” [51, с.19]. Адже в більшості випадків смислові факти-комунікації, при всій їх унікальності, групуються за своєю орієнтацією на якісь загальні смисли, своєрідні комунікативні коди, які дозволяють розрізнити комунікації за належністю до тих чи інших підсистем суспільства і які можуть бути умовно позначені певними смисловими термінами. Такими словами-кодами комунікацій є: для політичної підсистеми – *влада/право*, для економічної – *власність/гроші*, для інтимної сфери – *любов*, для науки – *істина*. Указані слова-коди, за Н.Луманом, протягом останніх століть перетворилися на самостійні символи, сформували навколо себе відокремлені медіуми для комунікацій (медіа успіху, або символічно узагальнені медіа комунікації), навколо яких і утворилися автономні підсистеми суспільства [51, с.152–241]. Крім цих медіа, німецький соціолог великої ваги надає медіа поширення комунікації: мові, писемності, книгодрукування, електронним медіа, історичний розвиток яких до невпізнанності змінив умови функціонування суспільства як комунікаційної системи.

А вирішальною обставиною, що взагалі уможливила його еволюцію, він називає виникнення у людській мові так званого подвійного кодування, тобто можливості передавати один і той же смисл і в *так*-редакції, і в *ні*-редакції. Це дозволяє людям розуміти одне одного, навіть якщо вони висловлюють різні, в т.ч. протилежні, думки з приводу одних і тих же речей і їхніх смислів. І саме тому був запущений механізм історичної еволюції людства: варіювання–селекція–ре-стабілізація. Адже внесення будь-якої новачки (варіації) в усталений порядок є відхиленням від нього, певним його запереченням, але достатньо зрозумілим в розрізі смислової комунікації. Решті учасників комунікації залишається лише або прийняти дане “відхилення”, або відхилити його. Після цієї селекції відбувається повторна стабілізація системи суспільства [52, с. 60–93].

Сама ж історична еволюція суспільства полягала в поглибленні його системної диференціації (внаслідок одночасної селекції різних варіацій) і проходила через різні форми соціальної диференціації: архаїчні сегментарні суспільства (общини); суспільства “високих культур”, або цивілізацій, з виокремленням “часткових” соціальних систем (поділ на центр і периферію та/або на окремі страти); сучасне західне суспільство з відособленими функціональними системами політики, економіки, права, науки, мистецтва тощо [53, с.27–28, 52–170]. “Таким чином, – пише соціолог, – еволюційна теорія породжує й практично безкінечну програму історичних досліджень” [52, с.106]. Зрештою, розкрити історичний смисл (“історичне значення”) конкретного факту можна тільки в межах динамічної системи суспільства, ідентифікувавши домінуючу в ньому структуру смислових очікувань, яка забезпечила селекцію факту та його “продовження” в нових комунікаціях. У традиційній цивілізації таку структуру очікувань утворюють мораль і релігія, а в сучасному суспільстві – самі відособлені системи. Отже, долається й проблема різноманітності історичних фактів, позаяк усі вони мають однакову, трьохкомпонентну структуру, і відрізняються лише за смислами.

Таким чином, постнекласична системна соціологічна теорія Н.Лумана уможливило оновлення і зміцнення методологічних засобів історичної науки на її власному “грунті”, без “мімікрії” під природничі науки. Головне – знаходять розв'язок проблеми, викликані суперечностями в традиційних тлумаченнях історичного факту: суб'єктивністю–об'єктивністю, процесуальністю–завершеністю, однорідністю–різноманітністю, системністю–індивідуальністю. При цьому зауважимо, що здійснене німецьким соціологом методологічне “роз'єднання” суспільства і людей (їх свідомості) не перекреслює гуманітарного характеру історії. Людина із реальності, з історії нікуди не зникає, але як окрема психічна система чи система свідомості має й вивчатися окремо, із залученням методів відповідних наук. Причому для гуманітарних наук це вивчення відбувається знову ж таки на підставі дослідження суспільних комунікацій людини, позаяк безпосередньо досліджувати чужу свідомість та її автопоезис неможливо суто практично. Та й усі дані про людей ми теж здобуємо винятково з комунікацій – історичних джерел. Тож і життєписи історичних персонажів, здійснювані з залученням методів психології, теорії свідомості тощо, в кінцевому рахунку залишаються окремою частиною опису суспільства – хоч і локалізованою навколо цих постатей, проте інтегрованою в загальносуспільний контекст.

Також зазначимо, що застосування теорії Н.Лумана в історичних дослідженнях жодним чином не вимагає їхньої переорієнтації на “мову” цієї теорії, як і не передбачає відмови історичної науки від її “класичних” занять – безпосередньо емпіричних досліджень, відкриття невідомих фактів минулого, або ж, що те саме, – “закриття білих плям” історії. Йдеться про іншу сферу наукових розвідок – історичні узагальнення, системний аналіз тощо та про сучасні методи їх проведення. Утім, питання про аналіз історичних джерел, відповідно до вказаної методології, потребує висвітлення в окремій статті.

Джерела та література

1. Степин В.С. Теоретическое знание. – М., 2000.
2. Мелков Ю.А. Факт в постнеклассической науке. – К., 2004.
3. Устюгова Е.Н. Стиль и культура: опыт построения общей теории стиля. – 2-е изд. – СПб., 2006.
4. Касьянов Г.В. Сучасна історія України: проблеми версії, міркування // Український історичний журнал. – 2006. – № 6.
5. Хвостова К.В., Финн В.К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. – М., 1997.
6. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. – К., 2001.
7. Конт О. Курс позитивной философии // Родоначальники позитивизма – СПб., 1912. – Вып. IV.
8. Милль Д.С. Система логики силлогической и индуктивной: Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования: Пер. с англ. – М., 1900.
9. Копосов Н.Е. Как думают историки. – М., 2001.
10. Гуревич А.Я. Что такое исторический факт? // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. – М., 1969.
11. Дюркгейм Э. Метод социологии // Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр. – М., 1995.
12. Блок М. Апология истории или ремесло историка / Пер. с фр. Изд. 2-е, доп. – М., 1986.
13. Историческая наука в XX веке. Историография нового и новейшего времени стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов / Под ред. И.П.Деменьева, А.И.Патрушева – М., 2002.
14. Гемпель К.Г. Функция общих законов в истории // Вопросы философии. – 1998. – № 10.
15. Дьяков В.А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
16. Жуков Е.М. Очерки методологии истории. – М., 1980.
17. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. 2-е изд., доп. – М., 2003.
18. Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
19. Иванов В.В. Методология исторической науки. Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по специальности «История». – М., 1985.
20. Ионов И.Н. Судьба генерализирующего подхода к истории в эпоху постструктурализма (попытка осмысления опыта Мишеля Фуко) // Одиссей. Человек в истории. 1996. – М., 1996.
21. Библер В.С. Исторический факт как фрагмент действительности (логические заметки) // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. – М., 1969.
22. Поппер К. Відкриті суспільство та його вороги: В 2 т. Пер. з англ. – К., 1994. – Т. 2.
23. Поппер К. Р. Нищета историцизма: Пер. с англ. – М., 1993.
24. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук // Бэкон Ф. Соч. В 2 т. Пер. с лат. – М., 1977–1978. – Т. 1.
25. Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история: В 2 т. Т.1: Конструирование прошлого. – СПб., 2003.
26. Космина В.Г. Органіцистська методологія в теоріях локальних цивілізацій // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 18.
27. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М., 1991.
28. Шпенглер О. Закат Европы. – Мн. – М., 2000.
29. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / Пер. с англ. – 2-е изд. – М., 2003.
30. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996.
31. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века. Пер. с англ. – Екатеринбург, 2002.
32. Копосов Н.Е. Хватит убивать кошек! Критика социальных наук. – М., 2005.
33. Соколов Б.Г. Генезис истории. – СПб., 2004.
34. Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки // Вопросы истории. – 1991. – №2–3.
35. Корнев В.В. Кризис исторической науки в России // Кентавр. – 1994. – № 4.
36. Копосов Н.Е. Кризис социальных наук во Франции // Вестник Российской академии наук. – 1998. – № 12.
37. Эксле О.Г. Факты и фикции: о текущем кризисе исторической науки // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Под ред. Л.П. Репиной. – М., 2001. – Вып. 7.
38. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 2003.
39. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопросы философии. – 1991. – № 6.
40. Нові перспективи історіописання / За ред. П.Берка; Пер. з англ. – К., 2004.
41. Сапронов М.В. Синергетический подход в исторических исследованиях: новые возможности и трудности применения // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4.
42. История и синергетика: методология исследования. – М., 2005.
43. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология. – М., 2001.
44. Хвостова К.В. Постмодернизм, синергетика и современная историческая наука // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2.

45. Пироженов В.А. Понятие «факт» в исторической науке: методологический анализ // Наука та наукознавство. – 2001. – № 1.
46. Возможны ли математические модели в истории? // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3.
47. Luhman N. Die Gesellschaft der Gesellschaft. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977.
48. Луман Н. Общество как социальная система. Пер с нем. – М., 2004.
49. Старіш О.Г. Системологія. Підручник. – К., 2005.
50. Скуратівський В.А., Шевченко М.Ф. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: Навч. посібник. – К., 1998.
51. Луман Н. Медиа коммуникации. Пер с нем. – М., 2005.
52. Луман Н. Эволюция. Пер с нем. – М., 2005.
53. Луман Н. Дифференциация. Пер с нем. – М., 2006.

Summary

The article finds contradictions in the traditional approaches to historical fact within the framework of such categories as personality–impersonality, continuity–non-continuity, homogeneity–heterogeneity and coherence–non-coherence. The author comes to the conclusion, that application of N.Luhman’s sociological theory removes these contradictions and provides room for major civilizational research ventures in history.

О. Ю. Жиряков

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ КАДРІВ РСЧА І ВПЛИВУ НА НЬОГО РЕПРЕСІЙ 1937-1938 РР. У МЕЖАХ ПРОМІЖНОЇ ЛІНІЇ ІМПЕРСЬКОГО НАПРЯМУ

На нинішньому етапі дослідниками різних напрямків активно розробляється й уводиться в науковий оборот значна кількість нових гіпотез, присвячених проблемам Другої Світової війни. Для перевірки своєї істинності вони мають потребу в обговоренні широким колом істориків у ході наукової дискусії. Тому вивчення гіпотези “некомпетентності” висунутої у імперському напрямі та викладення її основних положень є актуальним.

Метою даної статті є аналіз гіпотези “некомпетентності”, яка є однією з основних гіпотез, що використовуються в імперському напрямі при розгляді проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА і впливу на нього репресій 1937-1938 рр.

Для досягнення поставленої мети ставляться наступні задачі: розглянути її генезу, установити й розкрити її ключові положення, установити її джерельну базу.

При розгляді проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА і впливу на нього репресій 1937-1938 рр. варто виділити дві основні лінії вивчення проблеми в імперському напрямі. Умовно їх можна назвати класичною і модерністською.

Класична лінія дослідження проблеми пов'язана саме з вивченням питання про вплив репресій 1937-1938 рр. на кваліфікаційний рівень кадрів РСЧА. У межах цієї лінії застосовуються традиційні методи досліджень.

Модерністська лінія проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА і впливу на нього репресій 1937-1938 рр. різко зміщує акцент у розгляді проблеми з вивчення впливу репресій 1937-1938 рр. на кваліфікаційний рівень кадрів РСЧА на вивчення власне кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА. Тут уперше ставиться питання про переважне використання при вивченні цієї проблеми посадово-функціонального методу.

Особливо варто звернути увагу на дослідження О.Широкорада. Розроблена ним гіпотеза “некомпетентності” посідає важливе місце у імперському напрямі. Вона перебуває на стику класичної та модерністської ліній, тому видається можливим розглянути її окремо в межах проміжної лінії.

Проміжна лінія вивчення проблеми впливу репресій на боєготовність РСЧА в імперському напрямі пов'язана з гіпотезою “некомпетентності”, висунутою О. Широкорадом.

Для підтвердження леми про “знекровлену армію” в ліберальній історіографії наводилася певна джерельна база. Наявність такої бази надавала можливість піддати її критичному аналізу, і, отже, створювала всі умови для повноцінної наукової дискусії. Для підтвердження леми про “знечолену армію” пропонувалося порівнювати формальний освітній рівень воєначальників. Лема про те, що М.Тухачевський - геніальний воєначальник, в ліберальній історіографії носила аксіоматичний характер. Тому у вивченні проблеми кваліфікаційного рівня кадрів РСЧА і впливу на нього репресій 1937-1938 рр. виник ненормальний стан. Ні теза про геніальність М.Тухачевського, ні антитеза про його непрофесіоналізм ніякої джерельної бази не мали. Подібний стан робив проведення наукової дискусії принципово неможливим.